

- Rupprich, Hans (1970-73): Vom späten Mittelalter bis zum Barock.
= bd. IV, 1 og IV, 2 i De Boor / Newald, Geschichte der deutschen Literatur. München.
- Sabin, Joseph (1888-1936): A Dictionary of Books relating to America. 29 vols., NY.
- Schiewek, Indrid (1977): Volkssprachliche pragmatische Prosa.
I: Weimann et al, Realismus in der Renaissance. Berlin / Weimar.
- Sixel, Friedrich Wilhelm (1969): Die deutsche Vorstellung vom Indianer in der ersten Hälfte des sechszehnten Jahrhunderts. Annali del pontificio museo missionario etnologico gia lateranense 30: 9-230.
- Staden Hans (1557): Varhaftige beschreibung eyner Landschafft der wilden nacketen, grimmigen menschenfresser leuthen, in der newen Welt gelegen ... Marburg.
- Steensgaard, Niels (1980): Universalhistorie, samfundshistorie og historisk strukturalisme. Historisk Tidsskrift 80, 1, 82-100.
- Street, Brian V. (1975): The Savage in Literature. Representation of primitive societies in English fiction 1858-1920.
- Stuck, Gottlieb Heinrich (1784-87): Verzeichnis von älteren und neueren Land- und Reisebeschreibungen. Halle.
- Tazbir, Janusz (1968): La conquete de l'Amerique a la lumiere de l'opinion Polonnaise. Acta Poloniae Historica XVII, 5-22.
- Villey, P. (1908): Les livres d'histoire modernes utilises par Montaigne. Paris.
- Voget, Fred W. (1975): A History of Ethnology. NY.
- White, Hayden (1972): "The Forms of Wilderness: Archeology of an Idea.
I: Dudley / Novak (eds.), Wild Man Within, Pittsburgh, 3-39.
- Wittkower, R. (1942): Marvels of the East. A Study in the History of Monsters. Journal of the Warburg and Courtauld Institutes 5, 159-97
- Woldan, E. (1971): Die geographisch-ethnographische Quellenliteratur über Afrika im 15.-17. Jahdt." Wiener Ethnohistorische Blätter III.
- Wright (1925): The geographical Lore of the Time of the Crusades. NY.

OVERSØISK EKSPANSION, REJSEBESKRIVELSER OG HISTORIETEORI (1500 - 1800). ^{x)}

af Henrik Horstbøll og Peter Weigelt.

I. Civilisation og Herredømme. De 'vilde' i den teologisk, politisk, juridiske civilisationsteori 1500 - 1750.

1.

Behandlingen af sammenhængen mellem oversøisk ekspansion, rejsebeskrivelser og historieteori kunne med rette tage sit udgangspunkt i det 18. århundrede. Det er generelt accepteret, at anvendelsen af den oversøiske erfaring i en generel civilisationsteoretisk konstruktion med antropologi, historie og politisk økonomi som bærende elementer først fandt sted i det tredje århundrede efter de store opdagelser. Urs Bitterli begynder således sin fremstilling af den kulturhistoriske effekt af opdagelserne med Voltaire, Rousseau og Condorcet i bogen "Die 'Wilden' und die 'Zivilisierten' " (München 1976), og Ronald Meek daterer i sit nyttige værk "Social Science and the Ignoble Savage" (Cambridge 1976) det universalhistoriske nybrud til 1750'erne - uden dog at nå frem til nogen begrundelse af, hvorfor det foreliggende erkendelsesmateriale først blev udmøntet historieteoretisk på dette tidspunkt. J.H. Elliott diskuterer denne 'forsinkelse' i sine forelæsninger "The old World and the New" (Cambridge 1970) og forklarer den først og fremmest som resultatet af et dobbelt intellektuelt forsvar - dels et intellektuelt forsvar i Europa mod nyheder som forstyrrede renaissanceens nyvundne politisk-religiøse verdensbillede efter middelalderens tumulter, og dels de rejsendes intellektuelle forsvar mod det fremmede, deres

- - - - -
x) Forelæsning holdt på et seminarforløb over temaet 'Verdenssystemernes mentalitetshistorie' Antropologisk Institut, Københavns Universitet, maj 81. Den generelle baggrund for vores forelæsning er arbejdet med afhandlingen "Frihed Ulyghed og Borgerskab. En undersøgelse af det borgerlige samfund og dets civilisationsteori i Frankrig og Skotland i det 18. århundrede". Århus 80.

generelt manglende evne til at se og berette andet, end hvad de havde forventet, hvorved rejsebeskrivelserne ikke for alvor antaster det etablerede verdensbillede. Disse forhold har givet været medvirkende til at det oversøiske kun langsomt vandt indpas, men leverer jo ingen forklaring på det kvalitative brud i det 18. århundrede.

Det 16. og 17. århundrede er ikke blot den oversøiske ekspansions periode, men rummer også en ikke mindre betydningsfuld 'indreeuropæisk ekspansion' - dvs. en tendentiell inddragelse af de lokale periferier i Europa under centraliseret herredømme. Vi må ikke overbetone et klassifikatorisk skel mellem center og periferi som udelukkende omfattende et skel mellem Europa og Øst- Vestindien.

Geoffrey Parker lægger i sin behandling af den tidlige absolutistiske stats sammensatte karakter vægt på sameksistensen af civilisatoriske centre og geografiske, sproglige, kulturelle udkanter, som var genstande for kolonisering og mission. Han citerer således i "Europe in Crisis 1598- 1648" (Glasgow 1979) en engelsk pamflet fra 1652 "Vi har indianere her - indianere i Cornwall, indianere i Wales, indianere i Irland.." og den polske konge rådgav i 1579 sine jesuitter "vår ikke misundelige på jeres spanske og portugisiske brødre for landene i Asien og Amerika, som de har vundet for Gud. Lige her i Lithuania findes indianere og japanere".

De eksotiske nyheder blev medtænkt i europæiske problemstillinger. Men koblingen af de vilde i Amerika og de vilde i Lithauen forblev latent historisk. De erkendelsesledende problemfelter fra 1500 til 1700 var flot sagt domineret af de politisk, religiøse omvæltninger - absolutisme og reformation. 'Indianerne' i Wales og Irland fik i det 17. århundrede ikke samme erkendelsesledende funktion som eksempelvis de skotske højlandinge fik i det 18. århundredes udviklingsdebat.

Vi må se i øjnene, at en causalforklaring af oversøisk ekspansion og historisk udviklingsteori - subsistensmåde-stadieteori m.m. - ikke er holdbar. I afsnit II vender vi tilbage til tesen om, at anvendelsen af de oversøiske erfaringer i civilisationshistorisk øjemed modsvarer behov i en bestemt fase af

det borgerlige samfunds historie og teorihistorie.

Nybruddet i det 18. århundrede var dog ikke forudsætningsløst. Det havde både i Frankrig og Skotland og vel også i de danske og tyske varianter rødder i antropologiske, teologiske, politisk juridiske teoridannelser.

Først skal således nogle elementer fremhæves i indianernes *receptions-historie* i Europa fra 1500 til 1750 med henblik på afdækningen af politiske og teoretiske forudsætninger for oplysningens universalhistorie.

Den afgørende vending i den intellektuelle behandling af 'de vilde' i perioden fra 1500 - 1750 består i ændringen af deres status fra at være 'problem' - det såkaldte indianerproblem - til at blive 'problemløsere', eller udtrykt på en anden måde: fra at de skulle integreres og tolkes i de dominante antropologiske, teologiske og politisk juridiske teoridannelser (Aristoteles, Thomas Aquinas) til selv at blive et udgangspunkt, et legitimationsgrundlag i naturretten.

Dette udgør en kopernikansk vending i civilisationsteori, og denne vending er samtidig afsættet for sammenknytningen af historieteori og politisk, juridisk civilisationsteori i en civilisationshistorie.

Tre indstik vil klarificere denne problemstilling:

For det første: 'Indianerproblemet' og diskussionerne herom ved det spanske hoved i 1500-tallet - centreret om Bartholome de Las Casas.

For det andet: Relationen mellem rejsebeskrivelser og naturtilstandsteoremet naturretten.

For det tredje: Overskridelsen af naturretten i begyndelsen af det 18. århundrede.

Dette lyder, og er, meget teoriinternt, men jeg vil forsøge også at belyse den politiske og økonomiske transformation, som udgør et kontinuum bag de udvalgte eksempler.

Den teoretiske udvikling vi kort søger at skitsere kan sammenholdes med følgende opstilling: De civilisationsteoretiske genstandsområder var i det 16. og 17. årh. dels det fra antikken overtagne lov-stat-herredømme kompleks,

Civilisationsteori:

I.

Antikken → Lov - Stat - Herredømme

(teologisk- filosofisk diskurs)

Arbejde/subsistensform - Rigdom

Jurisprudens
(Justice -
Police)

II.

Historie

Sociologi

Antropologi

Politisk øko-
nomi

og dels arbejds og rigdomsbegreber, der havde føjet sig hertil i middelalderens løb (se herom A.J. Gurjewitsch "Das Weltbild des mittelalterlichen Menschen" (München 1980), hvor middelalderen bl.a. benævnes "Zivilisation der Arbeit der Bauern und Handwerker"). De teologiske-filosofiske diskurser herom indoptages i basisvidenskabens Jurisprudens, hvorfra de 'nye' genstandsområder udspaltes i det 18. årh. Her drejer det sig således om at skitsere betydningen af de over- søiske erfaringer for denne proces:

2.

Søndagen før jul i det herrens år 1511, da de første kolonisatorer på Hispaniola i snart tyve år - siden Columbus første rejse - havde udnyttet indianerne som arbejdskraft i miner og agerbrug, holdt dominikanermunken Antonio de Montesinos i en stråtekt hytte på Hispaniola en prædiken, som han havde forberedt grundigt i samarbejde og enighed med sine klosterbrødre og sin abbed. Ifølge overleveringen fik de spanske kolonisatorer følgende salut. (L.Hanke: "Bartholome de las Casas" The Hague 1951):

"..en kristen stemme, der råber i vildnisset på denne ø byder Jer at lytte.. denne stemme fortæller, at I lever i og dør i dødssynd p.g.a. den grusomhed og det tyranni I udøver mod disse uskyldige folk. Fortæl mig, med hvilken ret eller retfærdighed I holder indianerne i grusomt slave- ri. Med hvilken autoritet har I påført disse folk en afskyvækkende krig, folk som levede roligt og fredeligt i deres eget land?.. Hvorfor undertryk- ker I dem .. Er de da ikke mennesker? Har de ikke rationelle sjæle?.."

Dominikanernes oprør på Hispaniola indledte, hvad vi kan kalde den første ci- vilisationsteoretiske debat om indianerne. Debatten inddrog i de følgende 50 år en lang række af Spaniens førende teologer og filosoffer, (Palacios Rubios, Francisco de Vitoria, Bartholome de Las Casas, Sepulveda m.fl.) der udgjorde den såkaldte spanske teologisk-juridiske renaissance.

Dominikanerne på Hispaniola anslog fra begyndelsen debattens centrale tema: Herredømmets legitimitet - Justice-problematikken. Hvori bestod spani- ernes civilisatoriske ret og pligt over for indianerne - et spørgsmål, der kun kunne besvares gennem en bedømmelse af indianernes civilisatoriske karakter.

Debatten førtes for Kongen og var således direkte politisk - var et ele- ment i dannelsen af den spanske absolutismes kolonipolitik. Kolonisatorerne på Hispaniola klagede øjeblikkeligt til kongen over, at de således blev frataget sakramenterne, og Montesinos og hans abbed kaldtes til hoffet for at forklare sig. Dette medførte indkaldelsen af en hjernetrust af teologer og filosoffer, som skulle udarbejde lovgivning for relationen kolonisatorer - indianere. Re- sultatet blev Burgos-lovene fra 1512.

Men for at forstå debattens indhold og ikke mindst dens perspektiver for indianerspørgsmålets behandling i det 17. og 18. årh. må vi kort opridses dens idehistoriske baggrund.

Debatten rummede to diskussioner - en teologisk og en filosofisk - og selvom disse blev grundigt sammenbandede, er det praktisk til en begyndelse, at adskille dem. (Til bibliografien om 'indianerdebatten': J.S.Slotkins "Rea- dings in early Anthropology" (Chicago 1965) rummer de centrale punkter hos Thomas Aquinas vedrørende den omhandlede diskussion. Silvio Zavala har i "The defense of Human Rights in Latin America" (Paris 1964) en kort oversigt over selve debatten. Flere artikler i B.Keen (ed.) "Bartholome de Las Casas in Hi- story" (Illinois 1971) diskuterer denne - især Venancio D.Carro "The Spanish Theological-Juridical Renaissance." Vigtigst er dog stadig Lewis Hanks for- skellige bøger, især "The spanish Struggle for Justice in the Conquest of A- merica" (Philadelphia 1949)). Først den teologiske:

Dominikanerne i Spanien og i Ny Spanien skabte en thomistisk renaiss-

sance, dvs. fortolkede relationen mellem kirke, konge og koloni med udgangspunkt i Thomas Aquinas teologisk-juridiske afhandling 'Summa Theologica' fra det 13. årh.

Det centrale punkt i dominikanerdebatten er viderefortolkningen af Thomas Aquinas skel mellem naturlov og guddommelig lov. Ifølge denne deling er disse juridiske felter funktionelt adskilte, således at den guddommelige lov ikke annullerer den naturlige, menneskelige lov. Naturloven er fornuftens lov og kan få forskellig udformning fra land til land i forhold til forskellige problemer. Altså direkte i.f.t. koloniproblematikken betyder dette, at hvis indianerne levede under et legitimt herredømme, havde den spanske konge ingen ret til erobring under henvisning til, at de var hedninge, og at paven havde givet Spanien missionsretten over Amerika.

Vitoria og De Soto - teologer som skulle udtale sig til kongemagten om problemet - fandt således, at "dem der er under Guds nåde står ikke anderledes i.f.t. naturloven end hedninge eller syndere." Personens rettigheder i.f.t. naturloven fortabes kun gennem sociale forbrydelser. Konklusionen på deres undersøgelser var at spaniere kun kunne være lovligt til stede i Amerika, hvis de ikke udøvede herredømme, og hvis de missionerede med fredelige midler, dvs. af frivillighedens vej.

Men der fandtes også andre kirkefædre, og dominikanernes modstandere ved hoffet støttede sig på en vis Da Susa, som i det 13. årh. tilskrev kirken al autoritet over ikke-troende. Disse to traditioner streddes ved det spanske hof om indianerpolitikens legitimitet.

Hertil føjede sig den filosofiske diskussion:

Dominikanernes modstandere - især Palacios Rubios og siden Sepulveda, som i midten af århundredet førte en berømt disput med Las Casas - støttede sig til renaissancens store autoritet Aristoteles, hvis 'Politica' rummer en redegørelse for det naturlige slaveri. Ifølge Aristoteles besidder de ræsonnerende, politiske individer naturligt magten, fordi de besidder fornuft, medens arbejdet tilfalder dem, der ikke besidder fornuft, men nok kan begribe den - og i antikken er arbejde jo lig med slaveri.

Slaverispørgsmålet var prekært - for i middelalderens løb var arbejde hverken lig med slaveri eller serfdom-livegenskab, og arbejde som sådan var tværtimod ved at blive forbundet med noget civilisatorisk. Fortolkningerne af Aristoteles har af denne årsag ikke meget med dennes oprindelige kontekst at gøre. Palacios Rubios afhandling herom fra 1512 skelnede imellem for det første legalt slaveri, dvs. personlig ufrihed, hvilket kun var lovligt som resultat af erobring under 'retfærdig krig'. For det andet naturligt slaveri, som ikke indebar personlig ufrihed, men arbejds- og tributtvang - hvilket på forunderlig vis dækkede indholdet i den koloniale encomienda-institution. Naturligt slaveri havde den aristoteliske begrundelse: manglende besiddelse af fornuft, dvs. af civilisation.

Hertil føjede munken Bernardo de Mesa den interessant betragtning, at indianerne havde slaveri behov, fordi dovenskab var et af de onder, de led under. Absolut frihed var skadelig for dem, medens slaveri ville anspore dem til et virksomt liv. En argumentation som turde være i modsætning til Aristoteles' arbejdsopfattelse, men i stedet er interessant som eksempel på førreformativ risk sammenknytning af arbejdsmoral og kristen civilisation.

I første omgang må man sige, at dominikanerne blot fik rejst debatten, medens resultatet - ud over forbud mod de værste overgreb - fulgte deres kritikere. Således Burgos-lovene fra 1512, udstedt til beskyttelse af indianerne - i realiteten var de en kodificering af det naturlige slaveri. Således indledes lovteksten (som aftrykt i Hankses "History of Latin American Civilization" bogen) med en konstatering af, at indianerne "af natur har tilbøjelighed til dovenskab og synd", dog er de ikke håbløse - de kan opdrages. Men en hindring herfor er det, at de lever spredt, da de glemmer deres lektie på vej hjem fra 'skole' og ubeskæftigede falder de tilbage i vildskab. Midlet herimod er at samle dem og genbosætte dem nær spanierne, så skal de ikke gå så langt (indianerne altså) og de kan omvendes, lære at gå i tøj, sove i hængekøje, holde én kone etc.

samt, må vi ikke glemme, at arbejde - kort sagt civiliseres.

En anden udløber af den første indianerdebat var 'requerimiento' - et forbløffende dokument, der kun er forståeligt i forlængelse af legitimitetsdiskussionen om naturloven over for pavens donation:

Da Pedrarias Davila i 1513 skulle rejse fra Spanien med en conquistador-flok til fastlandet (den ekspedition, der beskrives i Las Casas på dansk nys udkomme værk "Indianermassakren") blev afrejsen til hans store raseri udsat i dagevis, fordi de lærde stredes om indholdet i en skrivelse, han skulle have med til indianerne: Indholdet i den lange befaling eller 'requerimiento', som foran en notar skulle oplæses for de indianere, ekspeditionen mødte, og som selvfølgelig var på spansk, bestod i en redegørelse for, at hvis indianerne frivilligt anerkendte pavens jurisdiktion, og dermed den spanske konge - som pavens vikar - ville de blive behandlet som frie - ellers blev de udsat for 'retfærdig krig'. Sådan klarede man Thomas Aquinas.

Men indianerdiskussionen var langt fra slut hermed: De problemer dominikanerne - og andre indianervenner - skulle hamle op med på det teoretiske område var således, dels at påvise at indianerne var rationelle, at de besad fornuft, og dels at de kunne klare sig selv i civilisatorisk forstand dvs. legitimt herredømme og redeligt arbejde. Det er den skriftlige indløsning heraf på baggrund af materialeindsamling i kolonierne, som introducerer det i moderne betydning antropologi-teoretiske indhold i det 16. årh's indianerdisput.

Den centrale skribent er her dominikanermunken Barth. de Las Casas, som fra 1514 til sin død i 1566 arbejdede med disse spørgsmål.

Men før dette kort omtales, skal nogle praktiske eksperimenter, som den spanske krone foranstaltede med indianerne i første halvdel af det 16. årh., inddrages, eksperimenter som er interessante eksempler på og kilder til civilisationsopfattelsen under den tidlige spanske absolutisme:

Det første 'eksperiment' fandt sted på Hispaniola i 1517 i form af udsendelsen af nogle munke med et spørgeskema, som de skulle indsamle materiale udfra. Det centrale spørgsmål lød: "(Ville indianerne) være i stand til at leve 'politicamente' ligesom spaniere. Ville de kunne opretholde sig selv ved

egen indsats, idet hver indianer driver minedrift eller dyrker jorden, eller gennem andet dagligt arbejde. Er de i stand til at administrere, hvad de tilegner sig gennem dette arbejde, og kun have nødvendige udgifter ligesom en castilliansk bonde". Munkene indsamlede kolonisternes erfaringer, rapporterede omhyggeligt og seriøst at de var negative, og fandt kun et par indianere som indfrie civilisationskriterierne. Dette tilfredsstillede dog ikke centralmagten, og næste trin i eksperimentet var frisættelsen af indianere i en forsøgslandsby - en vis Rodrigo de Figueroa forestod dette i 1519-20. Landsbyen skulle forsynes med fødevarer og redskaber, indtil den havde fået egenproduktion i gang. Lignende forsøg blev foretaget i Puerto Rico i 1521 og på Cuba. Figueroa gik med ildhu op i eksperimentet, men indianerne viste sig desværre uduelige, nogle flygtede endog fra frihegen. Bedre gik det ikke, da han lukkede 16 indianere inde i en guldmine udstyret rigeligt med mad og redskaber. De spiste maden, men producerede ikke engang tilstrækkeligt på to måneder til, ifølge Rodrigos rapport, at dække udgifterne til maden.

Hanke gennemgår flere af disse eksperimenter, hvor, som det hedder i instrukserne, indianerne skal leve "ligesom kristne bønder i Castillien" og dyrke bomuld, holde høns, svin etc. - og det fremgår, at et ekstensivt materiale findes herom i spanske arkiver. En nærmere analyse af instrukser og rapporter end Hanke foretager kunne være spændende som belysning af disse første oversøiske erfaringer, 'kulturkontakt', og ikke mindst kongemagtens og kolonisternes samfunds- og arbejdsbegreber.

Las Casas selv forsøgte sig med et koloniseringseksperiment, hvor jævne spanske bønder skulle leve og arbejde sammen med indianere i et mønsteragrarsamfund, hvilket også endte med en katastrofe. Conquistadorerne modarbejdede ham, og de jævne spanske bønder blev selv conquistadorer over en nat.

Efter denne fiasko trak han sig tilbage til skrivebordet og momentvis det politiske liv ved hoffet. Las Casas er mest kendt for sin politiske pamflet "Indianermassakren" fra 1542 (Kbh. 1980), som er en direkte politisk

intervention med kortvarig succes vedrørende afskaffelsen af encomienda - det 'naturlige slaveri'. Pamfletten er imidlertid ikke synderlig interessant i denne sammenhæng, hvor det vil føre for vidt at fremstille arbejdsystemernes faktiske udvikling i kolonierne og Las Casas evt. betydning.

Las Casas hovedværker er (med engelske titler, selvom de ikke er oversatte) "History of the Indies" fra Columbus og frem til 1520 - et monumentalt værk om conquistaen og indianernes samfund og disses ødelæggelse, samt vigtigst her "Summary and Apologetic History of the Qualities, Disposition, Description, Soil and Climate of those Lands and the natural Conditions, Ways of Life, Government and Customs of the People of the Western and Southern Indies, which are under the Dominion of the Kings of Castile" påbegyndt i 1527 på Hispaniola, hvorefter han arbejdede herpå frem til sin død. Værket (publ. 1909) er på 700 dobbeltspaltede sider opdelt i 267 kapitler, hveri han deltager i Aristoteles-disputten (dvs. bekæmper modstanderne på deres egen grund). Denne mursten har åbenbart ikke tiltrukket mange historikere og antropologer, hvorfor vi må holde os til Hanks præsentation heraf. Casas når flere gange følgende konklusion, som i anden sammenhæng kunne klassificeres som 'primitivistisk' (her i Hanks oversættelse):

"Therefore, no one may deny that these people are fully capable of governing themselves and of living like men of good intelligence and more than others well ordered, sensible, prudent, and rational".

Samtidig står han dog inde for kulturel 'opdragelse' - først og fremmest selvfølgelig fredelig mission. Denne opdragelsesteori er samtidig Las Casas 'historieteori! således i kap. 48 "How all Nations may be brought to a good way of life":

"Thus we clearly see, by examples ancient and modern, that no nation exists.. which may not be persuaded and brought to a good order and way of Life and made domestic". (vore fremhævelser)

Denne sammenknytning af opdragelse og udvikling er, flot sagt, meget udbredt frem til og i det 18. århundrede, både i gejstlige og i sekulariserede moral-

filosofiske versioner - en kobling der ikke forklarer historien med historien selv.

Det var materialet fra 'Apologetic History', som var baggrunden for Las Casas indlæg i den berømte disput med renaissancefilosoffen Sepulveda i Valladolid 1550-51, hvor den omhandlede indianerdiskussion vel nåede en kulmination. Las Casas vandt den intellektuelle slagmark, men dommerkollegiet afsagde så vidt vides aldrig nogen endelig kendelse...

Hvorfor blev indianerdiskussionen egentlig ført i den udstækning den gjorde ved det spanske hof i det 16. årh? Hvorfor blev en radikal kritiker som Las Casas taget så alvorligt? Det kan hverken tilskrives hensynet til kirken eller kongens samvittighed. Som vi har set, kunne kongemagten blot vælge gejstlig teori. Det skyldes nok heller ikke alene hensynet til indianerne. Det er mere sandsynligt, at indianerproblematikken blot er tema for en anden diskussion: nemlig om det absolutistiske herredømmes karakter. Juridisk set udgør de spanske kolonier den ideelle absolutistiske herredømmeform, på samme måde som vi juridisk set finder det ideelle feudale herredømme udfoldet i korsfarer-kolonier, dvs. i sammenhænge uden 'forhistorie' set udfra det europæiske herredømmesynspunkt. I kolonierne fandtes hverken feudal afhængighed eller borgerlig uafhængighed, der fandtes ingen lokal aristokratisk jurisdiktion, men derimod en meget høj grad af centraliseret herredømme, og indianerne var som befolkning kongens undersåtter. Absolutismen bekæmpede tendenser til refeudalisering bl.a. via kirken, og centralmagten var på denne led indianernes beskytter, dvs. interesseret i at give dem status af, og rent fysisk beskytte dem som befolkning, folk, uden for lokalt aristokratisk herredømme, men under kongens. (Til diskussionen af tendenserne til dannelse af den tidlige absolutistiske stats begreber om nation, befolkning, borger, samt dannelsen af administrative redskaber til lokaliseringen heraf, dvs tidlig 'politisk økonomi', se Foucault "Governmentality" i 'Ideology and Consciousness' 1977)

og til de økonomiteoretiske perspektiver M. Grice-Hutchinson: "Early Economic Thoughts in Spain 1177- 1740" London 1978).

3.

I denne sammenhæng har den spanske indianerdebat to perspektiver:

For det første i.f.t. naturretten: Den spanske absolutismes indianerpolitik førtes som sagt ud fra herredømmets synsvinkel. Indianerne måtte ikke være slaver - det var ikke blot teologisk-juridisk forkert, det var også farligt for absolutismens jurisdiktion. Indianerne var imidlertid heller ikke befolkning i politisk forstand. De havde ingen suverænitet, de var kongens. Indianerpolitikken står imellem en feudal holdning til de beherskede og en tidlig borgerlig folkesuverænitet. Indianerdebatten satte aldrig spørgsmålstegn ved selve det absolutistiske herredømmes legitimitet, men derimod ved kolonisatorernes.

For det andet. Diskussionen om naturligt slaveri - kristen frihed har relation til distinktionen mellem primitivisme og antiprimitivisme i rejselitteraturen samt det verdslige skel mellem den ædle og uædle vilde. Først det sidste:

I århundrederne under den europæiske ekspansion fremkom en strøm af rejsebeskrivelser og lærde værker om 'de vilde', 'barbarerne' etc., men som Rousseau bemærker i en empirisk note til 'Diskurs om Ulighedens Oprindelse' "Enkeltpersoner kan rejse rundt, men filosofien rejser åbenbart ingen steder.. Der findes næppe mere end fire grupper, som rejser i det oversøiske: Sømand, købmænd, soldater og missionærer. Nu må man ikke forvente, at de tre første grupper rummer gode observatører. Og hvad angår den fjerde..." Klassificeringen af disse beretninger hænger, som Rousseau antyder, sammen med deres institutionelle baggrund. Opdagelsesrejsende og handelsrejsende leverer den klassiske rejseberetning, som nok er interessant i.f.t. civilisationsopfattelser på begge sider af oceanet, men ikke er særligt anvendt af de senere historieteoretikere. Iblandt disse

rejseberetninger finder vi også de forbenede 'antiprimitivister' - især i købmandslinien. Retrospektivt udfra emnet har vi koncentreret opmærksomheden om de 'lærde', systematiske fremstillinger, hvoraf de gejstlige naturligt nok er i overtal, som senere fandt anvendelse i universalhistorien. Disse berettere er ikke antiprimitivister, hvilket er uforeneligt med missionsforhåbningerne, men er heller ikke alle, hvad man kan kalde 'primitivister'. Faktisk fortjener denne meget anvendte klassifikationsmodel at blive opgivet til fordel for hvede gejstlige og verdslige brudflader i den antropologiske tolkning. af de vilde, såsom besiddelse/ikke besiddelse af religion, af moralitet, af lov og styre..

Selvom 'den filosofiske, oplyste rejse' først blev moderne i anden halvdel af det 18. århundrede (såsom eksempelvis den danske 'lærde' ekspedition til det 'Lykkelige Arabien' 1761- 1767), så har Rousseau egentlig uret i, at filosofien ingen steder rejste. Generelt må man sige at de 'dannede' rejseberetninger reflekterer den teoretiske udvikling i Europa. Der er selvfølgelig tale om gensidig inspiration, men den ideologiske kontekst er determinerende for denne type beretningers overordnede civilisationsteoretiske opfattelse af indianerne.

Vi har således allerede omtalt, hvorledes Las Casas værk om indianerne, som er baseret på egne rejser, samt indsamling af andres iagttagelser, indskriver sig i den 'thomistisk-aristoteliske' debat, hvad angår indianernes kvaliteter. Noget lignende gør sig gældende for to andre autoritative beretninger fra det 16. årh.: hvede Joseph de Acosta "Natural and Moral History of the Indies" (Sevilla 1590) og Alonso de Zorita "Brief and Summary Relation of the Lords of New Spain" (ca. 1570). Acosta var en jesuit fra Castillien, som deltog i kirkeligt og administrativt arbejde i Peru. Acosta sympatiserede med Las Casas, men da dennes rabiate standpunkter ikke var gangbare ved hoffet i 1590, omtales han ikke meget, men selve værket ligger i forlængelse af Casas. Indianerne har civiliserede institutioner, men samfundsmoraliteten er kun potentiel og skal udfoldes gennem dåben. Det eneste de mangler i at være fuldt ud acceptable

og moralsk ligeværdige er troen. Acosta foreslår (jvf. Thomas Aquinas debatten oven for) at de skal styres efter deres egne love, i det omfang det ikke strider mod Guds, hvilket samtidig er en pragmatisk løsning på det koloniale herredømmes problem.

Zorita var ikke gejstlig, men en juridisk uddannet koloniadministrator, 'oidor' dvs. dommer, som tjente kongen i Ny Spanien 1547-1566. Hans beretning, affattet efter hjemkomsten, former sig som en besvarelse af en række spørgsmål, som kongemagten stillede sine embedsmænd i 1553 vedrørende indianernes statssystem, deres standssystem, tributpligt, religion m.m. Zoritas fremstilling fremhæver arbejdsproblematikken: at indianerne ikke er dovne, at han aldrig har set lignende arbejdsglade, som ved indianernes arbejde inden for deres eget system og i deres egen brudte rytme. Årsagen til at indianerne bukter under hos spanierne, er at arbejde er tvangspræget og løsrevet fra den sociale sammenhæng. Zorita er i lige dele en vigtig kilde til Aztekernes og den spanske koloniadministrations historie.

Vender vi os mod det 18. årh. kan vi fremhæve dels F.F. Lafitau "Moers des Sauvages Ameriquains, comparees aux moers des premiers Temps" (Paris 1724) og Pierre Charlevoix: "Journal of a Voyage to North America" (Paris 1744, London 1761) Lafitau var missionær i Canada, og hans værk er et ambitiøst forsøg på at få sammenhæng i det teologiske verdensbillede - i Kuhns forstand en stor støttekonstruktion under et paradigme i sammenbrud - ved hjælp af komparative studier af indianere og førkristne. Værket kan let 'sækulariseres' og blev en klassiker for civilisationshistorikere, men tolkningen af 'de vilde' er stadig 'afledt'.

Charlevoix var civil kongelig udsending i Canada og hans værk bærer i modsætning til Lafitau oplysningstidens præg, hvilket kan aflæses direkte af de problemstillinger han immanent behandler i selve rejseberetningen. Det drejer sig således om rigdomsopfattelse, luksus, ejendom, lighed/ulighed og statsstyreform. Sine steder er det, som om man læser i Locke om 'Rule by Consent'.

Disse forhold invaliderer ikke anvendelsen af 'detaljen' i disse beretninger, men det vigtige i denne sammenhæng er, at de importerede 'civilisationsbegreber' returneredes til den europæiske debat. Charlevoix var således den oplagte reference for Adam Fergusons civilisationskritik, medens eksempelvis Adam Smith trak på mere "antiprimitivistiske" kilder (Bl.a Douglas).

4.

Naturretten: Naturlovsdiskussionen i Spanien handlede, som vi har set, om, hvilke rettigheder Spanierne havde i Amerika.

Naturloven, eller den menneskelige fornuftslov fra Thomas Aquinas, var adskilt fra den guddommelige jurisdiktion i og med, at den naturlige, menneskelige lov var fornuftsbestemt udfra nogle generelle principper, som ikke bestemmes nærmere end, f.eks. 'Man må ikke skade andre', hvorfra kan afledes 'man må ikke slå ihjel' osv. - der er ikke tale om, at naturloven indeholder en positiv naturret.

Den positive naturrettslige formulering af individets og befolkningens ukrænkelighed over for vilkårligt herredømme udvikledes gradvist i det 17. århundrede og kulminerede i folkesuveranitetens doktrin.

I bevægelsen fra naturlov til naturret forskydes subjektet for herredømmet fra suverænen til befolkningen, hvilket samtidig markerer en bevægelse fra legitimationen af absolutismens befolkningspolitik til en potentiel og reel tidlig borgerlig herredømmekritik. Det gamle skel mellem naturlig, menneskelig lov og guddommelig lov pålagde suverænen at regere i overensstemmelse med en rationalitet, der stod over hans egne personlige interesser, for at han kunne kaldes retfærdig 'justus'. Naturretten derimod begrunder magten som illegitim, hvis ikke den er kontraktbunden (samfundspagten).

Den udfoldede naturret indebærer naturtilstandsteoremet, dvs. formuleringen af det generelle som det oprindelige. Naturtilstandens ingenmandsland blev intellektuel kamplads; for den ideologiske besiddelse heraf kunne vendes både til legitimation af absolutismens nødvendighed og af dens afskaffelse.

Herved er scenen sat for indianernes og andre folkeslags optræden i det 17. århundredes sækulariserede, juridiske samfunds- eller civilisations-teori.

I modsætning til det 16. århundredes indianerdebat er hovedtemaet ikke begrundelse hhv. kritik af indianernes underkastelse under den europæiske civilisations herredømme - det løb er kørt, og de fleste indianere er døde - men spørgsmålene om de vildes kvaliteter over for civilisation indgår nu i begrundelsen af stat og herredømme slet og ret.

Det vil føre os for langt omkring, omend ikke ret meget til Amerika, at gå ind i en nøjere gennemgang af naturtilstandsteorets udvikling i naturretten. Blot skal det nævnes, at der er tale om en markant udvikling fra pioneren Grotius ('De iure Belli et Pacis' 1625), hvor hhv. naturretten og naturtilstanden er ret abstrakte måleenheder for legitimitet, til 1680'ernes store teoretikere Pufendorf og Locke. Hos disse er naturtilstanden blevet grade-ret, dvs. historiseret, således at den både er en abstraktion og konkrete historiske realiteter empirisk sammenknyttet med 'de vilde'. Locke formulerer således udsagnet "in the beginning all the world was America", der kunne stå som motto for for det 18. århundredes universalhistorie. Pufendorf legitimerede stadig absolutismen, medens Locke formulerede folkesuverænitets princip. Hos Locke anvendes den oversøiske erfaring i en absolutismekritik og derigennem i en legitimation af borgerligt herredømme samtidig med, at konturerne af en historieteori anes.

5.

Nu nærmer vi os det formulerede emne for seminaret: koblingen af oversøisk ekspansion, rejsebeskrivelser og historieteori, men som det turde være klart nu, er der ikke tale om en umiddelbar forbindelse, men om en yderst formidlet sammenknytning, hvis væsentligste teoretiske forudsætning var historiseringen af naturretens naturtilstandsteorem, samt en intensiveret anvendelse af

rejsebeskrivelser og afhandlinger om fremmede folkeslag.

Ved siden af den sækulariserede naturretstradition fandtes også gejstlige inspirationskilder for det historieteoretiske nybrud, her var Bossuet's 'Discours sur l'Histoire Universelle' fra 1681 vigtig. Der er tale om en providensteori, som vi ikke skal komme nærmere ind på.

Det universalhistoriske nybrud er knyttet til historiske og teoriehistoriske processer i Frankrig og Skotland i midten af det 18. årh. Den skotske udvikling er den mest markante og er direkte funderet i en historisering af Grotius og Pufendorf-traditioner og til en vis grad Locke, under inddragelse af Mandeville og franske inspirationskilder.

Disse franske inspiratorer var først og fremmest Montesquieu og den samtidige Rousseau, samt i mindre udstrækning Voltaire.

En passende afslutning på disse instik i de 'vildes' betydning for og anvendelse i civilisations- og herredømmeteorierne i Europa frem til 1750'erne er J.J.Rousseaus 'Diskurs om Ulyghedens Oprindelse' (1755) som både peger fremad mod den udfoldede historieteori, men samtidig på en utvungen måde sammenfatter rejsebeskrivelser og naturtilstandsdiskussion i en ætsende kritik af det statslige herredømmes undertrykkende nødvendighed.

Den oversøiske erfaring bliver her ammunition til en radikal civilisationsforkastelse - bliver revolutionær, dvs. ikke nostalgisk tilbageskuende, men til konkret utopi for sædernes forbedring og den samfundsmæssige opdragelse, dvs. samfundsborgerens opdragelse til 'Société Civil' til det borgerlige samfund.

Sammenfattende til disse spredte instik i indianernes betydning for og anvendelse i civilisations- og herredømmeteorierne frem til midten af det 18. årh.: De oversøiske erfaringer har ikke i sig selv givet anledning til civilisationsteoretiske brud, men har været katalysatorer herfor.

Vi har således fremhævet den tidlige spanske absolutismes koloni- og

befolkningspolitik - et område, der mig bekendt ikke er ret bearbejdet, men den omfattende debat om legitimiteten af herredømmet over indianerne og i den forbindelse diskussionen om, hvad der er civilisationsbestemmende, er spændende i relation til spørgsmål om konstitutionen af absolutismens politiske teori og samfundsvidenskab.

Dernæst har vi fremhævet den absolutismelegitimerende naturret og dennes transformation til tidlig borgerlig absolutismekritik - en transformation, der opvurderer naturtilstandsteoremet og naturtilstandens faktiske, historiske eksistens og åbner for yderligere historisering. Herefter drejer det sig om historisk legitimation af borgerligt herredømme.

Som I kan høre, drejer diskussionen om 'de vilde' og 'barbarerne' og deres betydning for formuleringen af vores progressive historieopfattelse og verdensbillede, vores civilisatoriske selvforståelse, sig ikke ret meget om, hvorledes f.eks. indianerne kom i klemme mellem den europæiske 'civilisationsutopi' og dens oversøiske realiteter, men mere om de europæiske 'indianerbilleder', som mere eller mindre søgtes empirisk begrundet. Man kunne næsten fristes til at sige, at hvis indianerne ikke var blevet fundet, var de nok blevet opfundet.

II. Barbari og Civilisation. Anvendelsen af 'de vilde' og 'barbarerne' i det 18. århundredes civilisationshistorie.

1. Naturretten var, hos Grotius, Pufendorf og Locke, en teori om herredømmets legitimation. Rejsebeskrivelserne blev her anvendt som empiriske belæg i diskussionen om naturtilstandens karakter. Denne oprindelige tilstand - som faktum eller konstruktion - var nemlig afgørende for bestemmelsen af menneskets og samfundets væsen - det væsen, som var herredømmets legitime grundlag. Det var udfra denne oprindelige tilstand, at individets 'naturlige' rettigheder til sin person og sin ejendom kunne fastlægges.

Nybruddet består kort sagt i, at der indføres en samfundets historie imellem de tidligste samfund og nutiden - historie forstået som en kvalitativ samfundsmæssig (overindividuel) udvikling, der også gør individets rettigheder til genstand for gradering.

A.R.J. Turgot og Adam Smith må siges at være de første til at foretage en systematisk fremstilling af subsistensmåde-stadie teorien. Det gør uafhængigt af hinanden, i tidsrummet 1749 - 51 ('Lectures of Jurisprudence 1762 - 63', Oxford 1978; 'Tableau philosophique de progres succesifs de l'esprit humain' og 'Plan de deux discours sur l'histoire universelle', begge i R.L. Meek: 'Turgot on progress', London 1973). Hvis man skal nævne en fælles forlægger, må det være Locke. Turgot formulerer sig anti-tetisk til Bossuet's ('Discours sur l'Histoire Universelle', 1681) teori om forsyningen som det bestemmende i historien. A. Smith er oplært i den skotske Pufendorf-tradition og forholder sig især til Mandeville.

Bruddet med naturrets-teorien ses klart hos Smith: Han skelner nemlig mellem individets naturlige rettigheder: retten til sin egen krop og personlig frihed, og erhvervede rettigheder med ejendomsretten som den vigtigste. De naturlige rettigheder er, siger han, selvindlysende. De erhvervede rettigheder implicerer per se en forklaring, en historisk udvikling.

I denne forklaring er subsistensmåden (det kvalitative indhold af menneskets stofskifte med naturen) på en begrænsende facon bestemmende for

ejendomsformen. Til udviklingen af disse svarer så igen forskellige herredømmeformer. Udviklingens motor er de menneskelige behovs udvidelse gennem menneskets antropologiske evne til forbedring. I det sociale samkvem resulterer individernes interaktion således i progres: en udvikling mod højere stadier af samfundsmæssig væren.

stadium

subsistensmåde ~ ejendomsform ~ herredømmeform

↓
progres

Lad os citere et skotsk og et fransk eksempel på subsistensmåde-stadie teorien som diktum.

William Robertson (1777): "Den første genstand for opmærksomhed ved enhver undersøgelse af de i samfund forenede menneskers handlinger skal være deres subsistensmåde. Svarende til dennes skiften, må deres love og statskunst være forskellige."

Quesnay og Mirabeau (1763): "Alle den politiske verdens forgreninger afhænger af subsistens, af genstandene for subsistens, samfundslovene .. styreform, videnskaber, de liberale og mekaniske håndværk, agerbrug, handel og industri - alle er de underordnet genstandene for subsistens."

Dermed har vi også antydnet, at subsistensmåde-stadie teorien blev almindeligt anerkendt og anvendt af samfundsteoretikerne i Frankrig og Skotland i anden halvdel af det 18. århundrede.

Det skal yderligere bemærkes, at progressionen i stadie-modellen er unilineær, hvilket begrundes med uniformiteten i menneskenes behov og evner; og at udviklingen er en uuntenderet konsekvens af individernes samkvem.

Til illustration af modellen har vi valgt at skematisere John Millar's fremstilling i 'The Origin of the Distinction of Ranks' (1779).

Der kan opstilles flg. skema for sammenhængen mellem subsistensmåde, property og commerce hos Millar.^{x)}

stadium:	1)	2)	3)	4)
	rude	barbarous		polished / opulent
	hunters	shepherds	husbandmen	commerce
		ejendom	jordejendom	privatejendom
		slaveri	slaveri	
I. {	nordamerikanske indianere	tartarer & arabere		Athen & Rom → (slaveri)
II. {		germanere	allodial feudal serfdom	Italien & Frankrig → (luxus)
			Scotland	England

x) De oftest citerede kilder til jæger-stadiet er samleværket "Histoire générale des voyages", Charlevoix op. cit., Lafitau op. cit.. Til de nomadiske hyrder bruger han som de andre fortrinsvis Cæsar og Tacitus.

Overgangene 1 - 2 og 2 - 3 sker ved et sammenfald af behov og økologisk mulighed: tæmning af dyr for sikrere fødeforsyning; gradvis overgang til bofasthed i takt med forbedret teknik eller i forbindelse med høj frugtbarhed på lokaliteten. Overgangen 3 - 4 sker ved arbejdsdeling mellem land og by på grundlag af agrart overskud og medfører altså vareproduktion (commerce).

Det afgørende er sammenhængen mellem ejendomsform og herredømme, som den gør sig gældende i de enkelte stadier:

- 1) subsistensmåden tillader ingen ejendom udover rent personlige ejendele, hvorfor individerne her er frie og uafhængige.
- 2) og 3) rigdomsformen: hjorden eller jorden, sætter en eksklusiv ejendomsform, der fører til personlig subordination og afhængighed, fordi a) ejendomsløse kan kun opnå subsistens gennem tjeneste for ejere, b) disses økonomiske over-

skud kan kun anvendes til underhold af afhængige (ex. hird). P.g.a. denne sammenhæng mellem ejendom og afhængighed kaldes disse ejendomsformer for standsmæssige.

- 4) Med existensen af vareproduktion er også givet et mindstemål af privatejendom i samfundet. Vareproduktionens (commerce) vækst betyder for det første, at flere producenter bliver personligt uafhængige (som selvstændige vareproducenter), og for det andet, at standsejendommen undergraves gennem ejernes (luxus-)varekonsumtion. Commerce befordrer altså personlig uafhængighed og frihed og skaber således de optimale rammer for individernes samkvem, og dermed for progres.

Indholdsmæssigt fokuserer den anvendte teori på forholdet mellem stadium 3 og 4, som jo svarer til det feudale samfund eller standssamfundet overfor det borgerlige.

Det første stadium, og dermed de nordamerikanske rejsebeskrivelser, er m.a.o. ikke i centrum af diskussionen. De har en konstitutiv betydning for modellen og støtter som en slags side-show den borgerlige civilisations-teori; men før vi ser på behandlingen af rejsebeskrivelserne, vil det nok være relevant med et par bemærkninger om baggrunden for opkomsten af subsistensmåde-stadie teorien som borgerlig civilisations-teori.

2.

R.L. Meek har i 'Social Science and the Ignoble Savage' (Cambridge 1976) tilbagesporet de teoretiske byggeklodser til 4-stadiemodellen: a) den teologiske diskussion om indianernes oprindelse; b) diskussionen om forsynt i historien (ex. Bossuet); c) naturretstankningens sammenknytning af indianerne og den oprindelige samfundstilstand (Locke: "In the beginning all the world was America"). Men hvorfor sammenføjedes netop disse overleverede intellektuelle elementer til netop subsistensmåde-stadie teorien? Svaret herpå må findes udenfor teorien selv - i dens historiske kontekst.

Det frugtbare spørgsmål er her: Hvorfor formuleredes og blomstrede

teorien i Frankrig og Scotland, og ikke i England, der i henseende til borgerlig udvikling - økonomisk og politisk - så at sige lå et trin over disse i det 18. århundrede?

Svaret er: Netop derfor!

I England var kommercialiserings-processen, i form af landbrugets omlægning til forretningsmæssig vareproduktion og skabelsen af et indre marked i tilknytning til udenrigshandelen, så vidt fremskredet, at den allerede i 1640 havde gjort privatejendommen til statens grundlag, og at England i det 18. århundrede fremstod som den internationalt stærkeste økonomiske magt. Herved var England også, på forskellig vis, konkurrent til Frankrig og Scotland.

Netop fordi den økonomiske udvikling i England havde været graduel, og så at sige af sig selv resulterede i en kvalitativt ny social struktur (som en 'uintenderet konsekvens'), blev den fortolket i traditionelle rammer. Den politisk-institutionelle udvikling, derimod, havde en klar brudflade, borgerkrigen 1640 - 88, der førte til en ny diskussion om magtens legitimitet, med Hobbes og Locke som de vigtigste bidragsydere.

England blev i det 18. århundrede for det franske og skotske borgerskab et konkret udviklingsideal hinsides det standsmæssige samfundssystem, de selv stod overfor. Det intellektuelle borgerskab i Frankrig og Scotland opfattede derfor den samfundsmæssige udvikling som nachholende Entwicklung i forhold til England. D.v.s. en udvikling, hvor kommercialiseringen måtte lisere de sociale, økonomiske og politiske perspektiver, som var knyttet til privatejendommen. Den standsmæssige jordejendom måtte ophæves, og standsheredømmet fjernes. Det er denne plaidoyer for 'modernisering', der er motivationen bag modellen.

Selve dens dynamik ligger i det forhold, at England er i stadium 4, mens Frankrig og Scotland endnu ikke har forladt stadium 3. Ud fra dette naturlige inddrages de foreliggende teori-elementer i skabelsen af en universel stadie-teori. (Her spiller for skotternes vedkommende også existensen af et samfund i Højlandet (= stadie 2 eller 3) en vigtig rolle.)

skud kan kun anvendes til underhold af afhængige (ex. hird). P.g.a. denne sammenhæng mellem ejendom og afhængighed kaldes disse ejendomsformer for standsmæssige.

- 4) Med existensen af vareproduktion er også givet et mindstemål af privatejendom i samfundet. Vareproduktionens (commerce) vækst betyder for det første, at flere producenter bliver personligt uafhængige (som selvstændige vareproducenter), og for det andet, at standsejendommen undergraves gennem ejernes (luxus-)varekonsumtion. Commerce beforder altså personlig uafhængighed og frihed og skaber således de optimale rammer for individernes samkvem, og dermed for progres.

Indholdsmæssigt fokuserer den anvendte teori på forholdet mellem stadium 3 og 4, som jo svarer til det feudale samfund eller standssamfundet og derfor det borgerlige.

Det første stadium, og dermed de nordamerikanske rejsebeskrivelser, er m.a.o. ikke i centrum af diskussionen. De har en konstitutiv betydning for modellen og støtter som en slags side-show den borgerlige civilisations-teori; men før vi ser på behandlingen af rejsebeskrivelserne, vil det nok være relevant med et par bemærkninger om baggrunden for opkomsten af subsistensmåde-stadie teorien som borgerlig civilisations-teori.

2.

R.L. Meek har i 'Social Science and the Ignoble Savage' (Cambridge 1976) tilbagesporet de teoretiske byggeklodser til 4-stadiemodellen: a) den teologiske diskussion om indianernes oprindelse; b) diskussionen om forsynet i historien (ex. Bossuet); c) naturretstænkningens sammenknytning af indianerne og den oprindelige samfundstilstand (Locke: "In the beginning all the world was America"). Men hvorfor sammenføjedes netop disse overleverede intellektuelle elementer til netop subsistensmåde-stadie teorien? Svaret herpå må findes udenfor teorien selv - i dens historiske kontekst.

Det frugtbare spørgsmål er her: Hvorfor formuleredes og blomstrede

teorien i Frankrig og Scotland, og ikke i England, der i henseende til borgerlig udvikling - økonomisk og politisk - så at sige lå et trin over disse i det 18. århundrede?

Svaret er: Netop derfor!

I England var kommercialiserings-processen, i form af landbrugets lægning til forretningsmæssig vareproduktion og skabelsen af et indre marked i tilknytning til udenrigshandelen, så vidt fremskredet, at den allerede i 1640 havde gjort privatejendommen til statens grundlag, og at England i det 18. århundrede fremstod som den internationalt stærkeste økonomiske magt. Herved var England også, på forskellig vis, konkurrent til Frankrig og Scotland.

Netop fordi den økonomiske udvikling i England havde været graduel og så at sige af sig selv resulterede i en kvalitativt ny social struktur (som en 'uintenderet konsekvens'), blev den fortolket i traditionelle termer. Den politisk-institutionelle udvikling, derimod, havde en klar brud i 1640-88, der førte til en ny diskussion om magtens legitimitet, med Hobbes og Locke som de vigtigste bidragsydere.

England blev i det 18. århundrede for det franske og skotske borgerlige skab et konkret udviklingsideal hinsides det standsmæssige samfundssystem, der selv stod overfor. Det intellektuelle borgerskab i Frankrig og Scotland opfattede derfor den samfundsmæssige udvikling som nachholende Entwicklung i forhold til England. D.v.s. en udvikling, hvor kommercialiseringen måtte overholde de sociale, økonomiske og politiske perspektiver, som var knyttet til privatejendommen. Den standsmæssige jordejendom måtte ophæves, og standsmæssigheden fjernes. Det er denne plaidoyer for 'modernisering', der er motiveret i teorien bag modellen.

Selve dens dynamik ligger i det forhold, at England er i stadium 4 mens Frankrig og Scotland endnu ikke har forladt stadium 3. Ud fra dette inddrages de foreliggende teori-elementer i skabelsen af en universel stadie-teori. (Her spiller for skotternes vedkommende også existensen af samfundet i Højlandet (= stadie 2 eller 3) en vigtig rolle.)

Det er efter vor overbevisning den omtalte situationslighed, der ligger bag det samtidige historie-teoretiske nybrud i Frankrig og Scotland - og i øvrigt også bag opkomsten af den politiske økonomi - hhv. som fysiokratisme og liberalisme. Vi vil ikke her gå nærmere ind på de teoretiske konsekvenser af forskellene, blot nævne, at absolutismens fortbestaan i Frankrig i det 18. århundrede, og standssamfundets økonomiske og politiske krise i det hele taget, her gav anledning til yderligere en kritisk borgerlig tradition: en kultur-relativistisk moralsk. Her anvendtes rejse-beskrivelserne til at kontrastere andre folks enkle og naturlige sæder med forfinetheden og kunstletheden i de højere kredse (ikke mindst hoffet) i Frankrig. Kendte eksempler er Montesquieu's 'Lettres Persanes' og Diderot's 'Supplément au voyage de Bougainville'.

3.

Lad os til slut se på anvendelsen af de antropologiske kilder i stadieteorien.

Rejselitteraturen og diskussionen om de amerikanske indianere er en klar forudsætning for den borgerlige civilisationsteori som universal-historisk stadiemodell. Men de indianske samfunds status i selve teorien er klart sekundær, idet den determineres af selve modellens hovedmodsatning mellem standsmæssig og privat ejendom.

Indianerne tildeles dermed den funktion at påvise den standsmæssige ejendom som et historisk fænomen, idet de repræsenterer fraværet af 'property beyond possession' og dermed fraværet af personlig afhængighed og subordination. Individernes frihed og lighed i de indianske samfund understreges i alle modellens versioner som noget positivt.

Der ligger også i selve modellens struktur en tendens til en positiv holdning til 'de vilde', i kraft af at stadium 2 og 3 er negativt konoteret overfor stadium 4, synes en positiv konotation af stadium 1 logisk.

1)	2-3)	4)
rude	barbarous	civil society
+	(standsmæssig ejendom)	+

÷

Derved fremtræder et kontrapunktisk tematisk forløb, der forstærker kritikken af det standsmæssige samfund, som en periodisk fortabelse af de 'indlysende' naturlige rettigheder. Men de diskussionen ikke længere drejer sig om, hvad der er det egentlig oprindelige, naturlige, men om samfundenes historiske udvikling og dennes rationalitet, er den kvalitative bedømmelse af indianerne en biting - her er ingen primitivisme/anti-primitivisme debat.

Indianersamfundenes funktion i modellen har sammen med den intellektuelle tradition (især fra Locke) sikkert været bestemmende for valget af belæg i rejselitteraturen. Det drejer sig, udover de antikke klassikere og beskrivelser af tartarerne og araberne, for Amerikas vedkommende om Charlevoix's meget positive beskrivelse og Lafitau's ambivalente; mens kun Adam Smith også bruger den samtidige, rabiati antiprimitivistiske William Douglass: 'A Summary of the British Settlements in North-America' (London 1755).

M.h.t. uenigheder i synet på 'de vilde' - og dermed valget af belæg og citater - er det synet på det kommercielle samfund, der er afgørende - normen for det borgerlige samfund, som er moderniseringens formål.

Spørgsmålet er, om de primitive samfund rummer positive egenskaber, som det kommercielle borgerlige ikke har, eller får. Her er uligheden, der følger med existensen af ejendom (in casu privat), klart et problem. Som vi så, afviste Rousseau af samme grund kommercialiseringen.

I den egentlige stadiemodell er ejendommen (til jord), og dermed uligheden, explicit forudsætningen for institutionaliseret herredømme (lov) og kommercialisering. Ejendom og ulighed er forudsætningen for materiel progres. Dette er hovedsagen for Turgot, og især Smith, der begrænser civil society's bestemmelse til den institutionelle sikring af privatejendoms-besiddernes frie interaktion - altså ikke inkluderer de politiske rettigheder.

Hvor Ferguson ^{x)} fremhæver de vildes herredømmefrie interaktion, pointerer Turgot og Smith, at de er undertrykt af deres behov, af naturtvangen, som gradvist fortrænges med kommercialiseringens skabelse af rigdom.

Men er almen velstand og personlig uafhængighed nok til at sikre den

x) 'An Essay on the History of Civil Society' (1767).

borgerlige civilisation? Det er et spørgsmål om foreneligheden af almenvel og egen nytte.

Som bekendt mente Smith, at de individuelle interessers frie interaktion under statens sikring af privatejendommen af sig selv ville tilvejebringe optimale forhold for helheden. Ferguson, derimod, fremhæver, at ihvorvel kommercialisering og privatejendom fører til materiel velstand, så fører det også gennem selve rigdommens medium: arbejdsdelingen, til social deklassering og umyndiggørelse af de manufakturelle arbejdere. Hermed umuliggøres et egentligt demokrati. Individets deltagelse i samfundets fællesanliggender kan dermed kun sikres, hvis staten og lovene 1) begrænser de private interessers spillerum til den private sfære, og 2) gennem sine institutioner opdrager samfundsindividerne til statsborgere.

I det kommercielle samfund er staten altså iflg. Ferguson et nødvendigt tvangsmiddel til sikring af den sociale kohæsion - community, ikke kun society. I de primitive samfund er staten overflødig. Ikke blot fordi der ikke findes ejendom, men også fordi den sociale kohæsion af samme grund er lokaliseret i selve interaktionen mellem de frie individer. Den herredømmefrie kommunikation beforder deres sociale drift og skaber følelsesmæssige bånd - 'social bonds of affection'. Den stadige krigstilstand imellem samfundene skærper gruppe-identiteten og individets vilje til at ofre sig for samfundet - 'martial spirit'. Individerne føler sig først og fremmest som medlemmer af samfundet, og de udviser generøsitet overfor dets andre medlemmer i samme grad, som de udviser grusomhed overfor dets fjender (/ikke-medlemmer). De har en naturlig interesse i samfundets anliggender - 'public spirit'.

I det kommercielle samfund, hvor lovene sikrer privatejendommen og den frie forfølgelse af egeninteressen, og hvor arbejdsdelingen skaber rigdom, men adskiller og differentierer individerne, risikerer de sociale bånd at blive sprængt og 'public spirit' at forsvinde. Derfor må loven tilvejebringe en balance og en samexistens mellem egeninteresse og almenvel. Ellers resulterer kommercialiseringen i et nyt barbari.

Hvoraf kommer denne kritiske dimension i Fergusons teori, som også giver anledning til andre afvigelser i hans stadiemodell fra de øvrige? Den kommer givetvis, som Ferguson selv fra det skotske højland, hvor klanerne endnu i begyndelsen af det 18. århundrede var intakte. I kontrast til Lavlandet bestod her en næsten lukket natural-økonomi på basis af kvægavl og små jordlodder. Selve klanen var en kombination af kinship og militær organisation og jorden og kvæget tilhørte klanens chief. De s.k. klan-fejder bestod mest i expropriation af andre klaners kvæg.

Smith og Millar anså klanerne for barbariske (med affinitet til modellens 3. stadium, det feudale) - en illustration af, hvorledes ejendom uden commerce førte til personlig afhængighed og subordination (i.f.t. chief'en). De mente, at Højlandet skulle underlægges 'regular law and government' og kommercialiseres.

For Ferguson, der aldrig direkte omtaler højlandet, svarer derimod karakteristikkene af 'Rude Nations under the Impression of Property and Interest' (svarende til noget nær stadium 2 i modellen) fuldstændigt til Højlandets klanen. Det interessante i vores sammenhæng er imidlertid, at han henter sine belæg for beskrivelsen af dette stadium fra beskrivelsen af de indianske klaner - især fra Charlevoix. Han medgiver, at samfundene i dette stadium savner institutionaliseret lov og regering, og at sammenhængen mellem ejendom og ulighed er tilstede her; men de negative konsekvenser heraf begrænses på den anden side af fraværet af commerce (: chief'en kan kun omsætte sit overskud i redistribution til sit følge, til gaver o.l.). Derved bevares de fleste af de positive træk fra det første stadium - heriblandt 'public' og 'martial spirit'. På dette stadium er samfundet stadig et 'community' sammenholdt af 'social bonds of affection'.

Hvad sker der, når commerce opstår eller trænger ind i et sådant samfund? Lad os kort referere, hvad der skete i det skotske højland i de sidste tre kvartaler af det 18. århundrede. Efter 1715 udsatte lavlændingene og end

lænderne Højlandet for et stigende militært og økonomisk pres. Man forsøgte at bringe klanerne under militær kontrol og åbnede samtidig for kvægexporten sydpå, og dermed vare-export nordpå ind i Højlandet. Under dette pres oplystes i stigende grad relationen mellem chief'ens status og størrelsen af hans følge. Høvdingene begyndte at tiltage sig privat ejendomsret til kvæget og jorden og satte folkene ud, og anvendte jorden til ekstensiv kvægavl for export. Pengene blev brugt til status-bekræftende konsumtion (conspicuous consumption) af luksus-varer. Denne proces antog en explosiv karakter efter klanernes militære tilintetgørelse i 1747 og loven om høvdingenes private ejendomsret til jorden. Høvdingene udfoldede et hæmmingsløst pengebegær på bekostning af klanens sociale solidaritet, og hele området blev lagt øde på ca. 60 år.

Kommercialiseringen af Højlandet, dets overgang fra 'rude' til 'polished', havde ingen civilisatorisk effekt. 'Commerce, law & government' førte her forfærdende hurtigt til samfundets totale opløsning - til 'broken bonds of affection'.

Ferguson opsummerer denne erfaring således: Når commerce vinder indpas i samfundet, går dette i opløsning, når og hvis loven tillader/beskytter den uhammede udfoldelse af individets interesser knyttet til privatejendommen, og når og hvis social rang udelukkende bliver ensbetydende med formue.

Vi har berørt Rousseau's kritik af den kommercielle civilisation p.g.a. den indeholdte nødvendige sammenhæng mellem ejendom og ulighed. Men Adam Ferguson er den første, der på basis af historisk erfaring formulerer den sociale fremmedgørelse som kommercialiseringens indre problem.

Han er samtidig et meget avanceret eksempel på anvendelsen af den oversøiske rejselitteratur, idet de nordamerikanske indianere til at indholdsbeskrive det centrale stadium, som modsvarer Højlands-klanerne: 'Rude Societies under the Impression of Property and Interest' (svarende til stadium 2

i de øvrige modeller) og dets intrapolation: 'Rude Societies prior to the Establishment of Property' (stadium 1). Heroverfor stilles så civilisationen som en mulig udgang på introduktionen af 'commerce, law & government'.

Han er dermed også et avanceret eksempel på, at den interne europæiske udvikling og den intellektuelle diskurs i relation hertil, er social-antropologiens determinerende instans i den periode, vi her har beskæftiget os med.